

Zanimanje za začetke slovanstva v Alpah ali drugod za nastanek vsakokratne zgodnje in visokosrednjeveške situacije — stopa vedno bolj v ospredje. Spričo dejstva, da niti ne vemo, odkod in kdaj pronicajo slovanska plemena v vzhodno-alpski prostor, je želja razjasniti ta dogajanja, tembolj razumljiva. Zato raziskovalci na arheološko-historičnem področju pravilno težijo za tem, da bi osvetljevali propad antičnega sveta ter nastajanje srednjeveške politične in družbene ureditve ter odgovorili najprej na vprašanje, kakšni so bili začetki poseljevanja in kakšni so bili odnosi priseljencev do starih prebivalcev in njihovega načina življenja.

Sosednje dežele se študiju svojih začetkov prav za prav že dolgo intenzivno posvečajo, tako avstrijske pokrajine, Bavarska, Švica in tudi severna Italija, da o Madžarski sploh ne govorimo. V tej smeri delajo skoraj na vseh področjih humanističnih ved, in osvetlitvi vprašanj v zvezi z naseljevanjem in najzgodnejšo zgodovino prednikov so posvečene številne onomastične, toponomastične, folklorne, geografsko-poselitvene, arheološke, kulturno-zgodovinske, umetnostno-zgodovinske studije, dalje studije z vidika cerkvenih zavetnikov in cerkvene zgodovine. Na Slovenskem se morda takih raziskav najbolj organizirano lotevajo etnografi in arheologi. Prvi lahko pokažejo na kvalitetni simpozij v Slovenjem Gradcu 1967 (*Alpes Orientales* 5 [1969]), drugi na analognega v Kranju 1969 (*Arheološki vestnik* 22 [1971]).

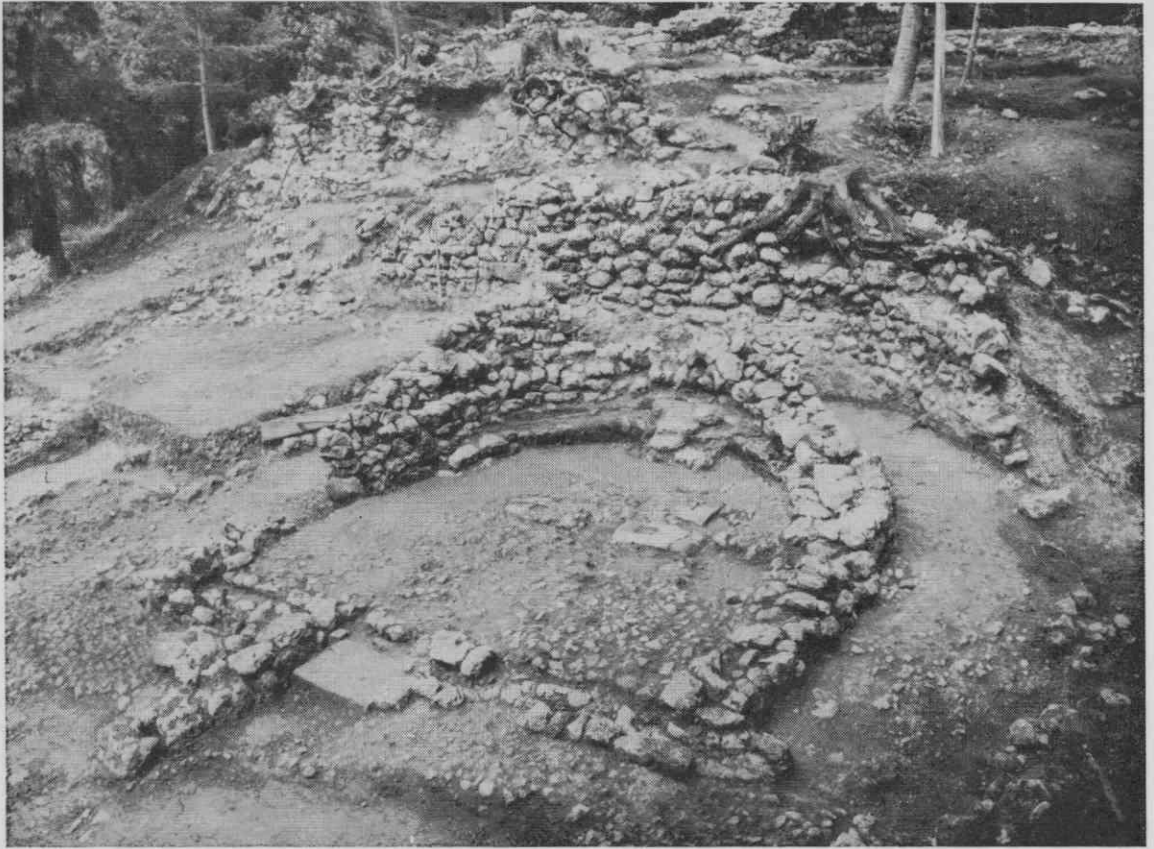
Danes vidimo, da lahko prav arheologija posreduje večino odgovorov na vprašanja, ki so v tej zvezi bistvena. Zgodnesrednjeveška arheologija pa je na Slovenskem še v povojih. Glavni vzrok za to je, da dobivajo institucije, ki so najbolj poklicane, da to delo prevzamejo in vodijo, dokaj premajhne dotacije. Ne bi se spuščal v vprašanje, ali tiči vzrok za to v nezadostni razgledanosti merodajnih oseb ali v osnovni nastrojenosti humanistov, ki v nenekni borbi za sredstva podlegajo na splošno manj obzirni tehnični inteligenci, ali kje druge, vsekakor so raziskovanja tako rekoč obstala. Ker je položaj pri nas tak, da ovira znanstveni razvoj pri sosedih, ki so finančno na boljšem, so nam pripravljene pomagati in tudi dejansko pomagajo, n. pr. Madžari in podobno Italijani. Zadovoljstvo moramo izraziti tudi ob dejstvu, da je Narodnemu muzeju uspelo za to problematiko zainteresirati bavarsko univerzitetno raziskovalno skupino. S svojo ekipo in s svojim finančnim prispevkom sta se instituciji skupaj posvetili osvetljevanju srednjeveške problematike na naših tleh.

Enako kot alpski Slovani tudi Bavarci skoraj ne poznajo svojih začetkov in upajo s pomočjo razjasnitve naselitvenega položaja pri vzhodnih sosedih osvetljevati svojega. Zgodovina je kot ura, kjer kolesa tečejo vzajemno odvisno. Simpatično in morda za novo bodočnost, ki jo kujemo, simbolično je opazovati, kako potomci davnih Slovanov in Bajuvarov, ki so bili okrog 595 na noriško-retijski meji na Tirolskem trčili in se borili za zemljo, danes skupno raziskujejo lastno minolost. Srednjeveška problematika obeh dežel je namreč paralelna in ni izključeno, da so tudi v predhodni domovini (morda na teritoriju Češkoslovaške) živeli v sosedstvu in paralelno, tako kot so se v 6. stoletju paralelno naselili, Bajuvari v Retiji, Slovani v Noriku. Na teh premicah so paralelne tudi raziskovalne težnje.

Lani in letos opazujemo prve rezultate skupnih prizadevanj. Narodni muzej (pod vodstvom Petra Petruja) ter *Institut für Vor- und Frühgeschichte* Münchenske univerze, ki ga vodi profesor J. Werner, sta se skupno lotila kontrolnega raziskovanja kasno-antičnega refugija Vranje pri Sevnici. Ta je bil raziskovan — seveda po zastarelih metodah — med leti 1901—1905, rezultati in načrti pa objavljeni v reviji *Jahrbuch für Altertumskunde* 3 (1909) 1—34.

Tedanji rezultat je bil, da je bil refugij poseljen od 3. stoletja po Kr. do Justinijanove dobe, da je bil utrjen, pribežniki so imeli v časih nevarnosti na razpolago nekaj hiš, v katerih je bilo zazidanih nebroj epigrafskih spomenikov, ki da so jih pripeljali gradbeniki celo iz Celeje. Glavna stvar, ki jo je kontrola pokazala, je dejstvo, da so prejšnji raziskovalci spregledali starokrščanski cerkvec iz 5. in 6. stoletja s pripadajočim krstnim bazenom in nekropolo, ki so si jo priseljenci postavili na najstrmejšem sektorju pobočja. Po vsej priliko so redke hiše na okrog služile osebam, ki so bile v cerkveni službi. Ali je bil to res refugij, kot je doslej veljalo, ni gotovo. Na ozkem grebenu, kjer se naselje nahaja, je zanj komajda dovolj prostora.

Po najdbah sodeč je življenje — kot odrezano — konec kmalu po sredi 6. stoletja. Kaj pomeni ta datum, ki sovпада s časom, ko naj bi se, kakor mislimo, v naših krajih naselili Slovani? Vrh tega, kako si moramo predstavljati proces izumiranja, uničevanja starega, prihajanja novega, če vse življenje staroselcev tod ni bilo do korenin zatrto. To je vprašanje, ki si ga v zadnjem času vse pogosteje zastavljamo, zlasti tudi ob izkopavanjih

Sl. 1. Vranje pri Sevnici. Pogled na apsidalni predel starokrščanske cerkve iz 5/6. stoletja na spodnjem platoju v teku izkopavanj. Vidna je proti SV orientirana apsida, v njenem loku znotraj ozka zidana klop (*subsellium*) s »prestolom« v sredi (*cathedra*, vidni dve stopnici), pred tem v tlaku tal s 3 baze za noge oltarne menze (vmes med njimi je bil že pri prvih izkopavanjih 1909. odkrit in neidentificiran *locolus* [grobek] s skrinjico za ostanke mučenika). Za apsidno je vidna škarpa zgornjega platoja, na katerem so odkrili drugo cerkev. Izkopavanja v času posnetka še niso bila zaključena. Levo od apsida je bila pozneje odkrita krsna kapela s krsnim bazenom. Ni še jasno, kje je bil *diaconicon* (zakristija), najbrž med apsidno in baptisterijem. Dalje, ali je del zidu levo poleg stopnice, ki vodi čez osnovo za oltarno pregrado v prezbiterij, ambon (prižnica) ali prostor za sholo *cantorum* ali kak drug sestavni člen v transeptu. Povsod je viden delno ohranjen tlak.

na Vranju, čeprav morda vprašanje s tem najdiščem niti ni povezano.

Taka razglabljanja bodo gotovo vključena v poročilo arheologov.

Do nedavnega so si proces izginjanja starega in naselitev novodošlih Slovanov raziskovalci predstavljali takorekoč črno-belo. Staroselsko prebivalstvo da je bilo pobito ali izgnano, novi priseljenci pa da so prihajali na »čista« tla.

V uvodu omenjena raziskovanja to naziranje zavračajo, dasi ga Vranje in druga najdišča — kar je nenavadno — podpirajo, podobno ga ne dopuščajo etnografi za planšarsko-planinski svet, jezikoslovci za nekatera nižinska področja, arheologi opažajo ostanke stare poselitve, ki sega v 7. stoletje, ko so — celo po literarnih virih — tod že stari Slovani, historiki opažajo nadaljevanje nekaterih antičnih institucij. Podobno kot pri nas spreminjajo gledišča na Madžarskem, v Avstriji, na Bavarskem.

Poselitev, ki je trajala — če opazujemo, na primer, pronicanja Alamanov vzdolž Donave

v luči Evgipijevega življenjepisa sv. Severina, ali Langobardov na osnovi Wernerjeve studije (*Die Langobarden in Pannonien* [1961]) in podatkov v zgodovini Pavla Diakona — relativno dolgo, je vselej potekala prilagojeno tako terenu, celo posameznim kotlinam, kot obstoječim političnim pogojem. Poleg tega so jo različni rodovi različno organizirali, tehnik preseljevanj je bilo mnogo. Drugače je selitev potekala v vzhodno-alpskem področju, drugače v Dalmaciji; in spet drugače v propadajočem Noriku ali Trakiji za Justinijana.

Kolikor vemo bodisi iz avtorjev bodisi iz arheološkega in topografskega raziskovanja v zadnjih decenijah, ko je bilo zanimanje usmerjeno na prehod kasne antike v srednji vek, bi utegnili biti kasno-antična poselitvena podoba — poenostavljeno prikazana — v Vzhodnih Alpah približno naslednja.¹

Kakor so mesta v 4. in 5. stoletju ekonomsko in administrativno propadala, tako so se krepile podeželske postojanke meščanov, ker so se jeli le-ti vanje umikati pred naraščajočim pritiskom tako s strani centralne oblasti kot

s strani lokalnih prevratnih elementov. Vzporodno z naraščajočo oziroma nihajočo politično negotovostjo, s številnimi barbarskimi vdori in proboji, napadi soldateske, roparskih tolp socialno-ekonomskih brezprizornikov so posestniki utrjevali vile (to je podeželske dvorce, sedeže meščanske zemljiške posesti) in si gradili refugije. Nadalje je ostal v mestih kler. *Eo ipso* je lokalna administracija počasi prehajala v cerkvene roke. Za to imamo številne dokaze. Kler je prevzemal v oskrbo šolanje, ki je sicer zamiralo, kler je užival privilegiran položaj pred davčnim uradom, njegova imovina je naraščala. Svoj sedež je sicer dolgo ohranjal v mestih, vendar se je končno vse pogosteje tudi sam moral zatekati v refugije, kadar je postal položaj nevzdržen. Tako ostajata v mestih dejansko samo še beda in proletariat in juridično vzdrževana lastnina meščanov.

V hribovju, v zakotnih vaseh je še vedno živela odrinjena plast ilirskih oziroma keltskih staroselcev, ki se tako zaradi pomanjkanja ambicije kot zaradi razvojne zaostalosti ni bila vključila v tekmo za prosperiteto. Staroselci so se ukvarjali s pastirstvom in pašništvom, planšarstvom, oglarjenjem, drvarjenjem in podobnim poslom, ki zgolj vzdržuje življenje in nič več. Seveda so sedaj tudi ti ljudje težili za tem, da se naselijo na ugodnejša področja, če so le zapazili, da ta kot zasebna last meščanov ali države niso več zadostno varovana.

Ker pomeni faza propadanja lokalne administracije hkrati uničenje zemljiško-knjižne evidence, izgublja država — grajena izključno na mestnih samoupravnih teritorijih in municipalnih pisarnah — čedalje bolj tla pod nogami. Čedalje bolj je odvisna od rekvizicij in od pomoči cerkve, ki varuje prvenstveno lastne interese. Vojaška organizacija, ki se drži v provincah in regijah po nekaterih mestno-trdnjaviških enklavah, ravna po svojih vidikih, realizira načrte štabnih pisarn, se zoperstavlja konkretnim sovražnikom in napadom in ne more več učinkovito ščititi provincialnega ali podeželskega prebivalstva. Če se nastani v mestu, ga sistematično utrdi, za drugo se ne briga. Kako je potekal zlom v limes-zoni, nam je orisal Evgipij.

Ker terja provinca v fazi, ko razpada na sestavne člene, ki so se prisiljeni tako rekoč po vaških skupnostih zasilno sami upravljati, se sami reševati ter sprva še dodatno nositi bremena za administrativni aparat, ki se drži v ugodnejših pokrajinah (oddaljenih od kritičnih linij in točk) — več investicij kot pa donaja, zato jo država včasih oficijelno evakuira in je ne rešuje za vsako ceno, čeprav bi jo marsikje še lahko.

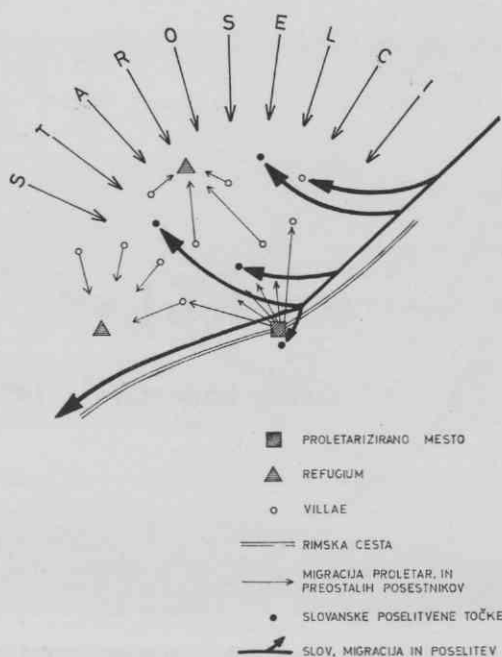
Mesta ob glavnih cestah so — končno — povsem sproletarizirana in razpadajoča. Če

imajo manjšo utrdbo (*arx*), je ta nastanjena in njeni branilci — naseljenci nujno težijo po avtarkičnem preživljanju. Poštne in druge postaje, v kolikor niso ruševina, so nekako utrjene, naseljene, avtarkične. Podeželski dvorci, če niso pokončani ali opuščeni — delno zaradi emigracije — so kot majhne trdnjave. To so utrjene *villae rusticae*, katerih lastniki in njihovi posli, hlapci, služinčad in sužnji pa tudi najemniki in koloni se avtarkično preživljajo. Vsi ti so vzajemno zainteresirani na delovni in obrambni moči. V silii se vključii v ta krog bodisi del mestnega proletariata bodisi posamezni v odročnih krajih živeči staroselci. Slednji počasi pronicajo na ugodna, rodovitnejša področja. Pričenjajo na svoje — tudi v opuščeni vilah — in poskušajo vzdržati juridično samostojnost, medtem ko stremiti večji posestnik v dvorcih za tem, da si jih podredi.

Na ugodnih mestih so lokalne skupine oziroma enote imele skupna zatočišča.

Kaj se dogaja, če v področje, ki je v takšnem stanju, pričenja vdirati novi naseljenec?

Barbarski kolonisti, ki so često sledili takoj za bojujočimi se enotami — ki so seveda marsikaj pokončale v zadnjem trenutku — bi sicer z lahkoto poselili mesta. Toda z njimi si niso znali pomagati, ne le, ker so bila v veliki meri porušena, ampak predvsem zato, ker jih niso ne organizacijsko obvladali niti niso ustrezala njihovi ekonomiki in njihovemu načinu življenja. Naj je bila njihova tehnika preseljevanja ta ali ona, naj so bili na nižji ali višji razvojni stopnji, eno je gotovo, da so v fazi selitve prenesli težišče imovine na črede. Te so potrebovale poleti pašo, pozimi krmo. Račun na zaplenjene za-

loge, na rop ni bil realen. Z vsem pratežem v mestih, kjer niti vodovod ni več deloval, niso mogli obstati; tam ne bi mogli obstati, niti če bi organizacijsko brežhibno funkcionirala. Zato so težili v opuščene vile, težili še bolj na vmesne opuščene njive ali v območja refugijev. Skratka, tja, kjer se je dalo naseljevati brez posebnega napora, brez boja in se mirno vgnezditi na dobri zemlji.

Da je ta interpretacijski poskus blizu realnosti, kažejo — poleg navedenega — številni arheološki podatki.

(1) Tako, najdbe spričujejo vzpon panonskega podeželskega sistematičnega gospodarjenja v 3. in predvsem 4. stoletju, medtem ko ga v 1. in 2. stoletju skoraj ni opaziti. Zakaj omenjam panonskega? Zato, ker je ta sektor nekoliko bolj raziskan in se da bolje analizirati.

(2) Dalje, arheološko dokazano utrjevanje podeželskih dvorcev v kasni antiki.

(3) Prenos, na primer, retijskih mest (na teh primerih je to v tem trenutku bolj jasno

zaznavno) nazaj v bližnja nekdanja prazgodovinska središča, ki so prirodno utrjena in odkoder so jih Rimljani v zgodnjem obdobju na silo prestavili.

(4) Izgradnja refugijev od 4. stoletja dalje.

(5) Nekatero *villae rusticae* so v zgodnjem srednjem veku poseljene oziroma spričujejo nekakšno kontinuiteto.

Naj končno še s skico ponazorim, kaj mislim.

Če so gornja izvajanja pravilna, bi postalo razumljivo, zakaj ne poznamo staroslovanskih najdb iz prve faze po naselitvi. Doslej jih namreč nismo iskali sistematično pri poznoantičnih podeželskih agrarno eksploatiranih središčih. Pozabili smo, da so nekdanji aglomeracijski centri postali središča bede, če so še obstajali; da se je prenašalo težišče ekonomske dejavnosti na deželo; da so preseljujoče se družine — navezane same nase — lahko obstale predvsem na dobri zemlji.

